

Марія Кармазіна

ПОЛІТИКО-ІСТОРИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ДОНЕЦЬКА: ОСОБЛИВОСТІ ЗАРОДЖЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ МІСТА ТА ЙОГО ЛЮДСЬКОГО РЕСУРСУ (У ПЕРІОД ДО КІНЦЯ 1980-Х РОКІВ)

У статті у контексті «інтерпретацій політичної історії», політик конструювання міфів і з опорою на статистичні (у т. ч. архівні) дані аналізується процес зародження і формування Юзівки – Сталіно – Донецька; висвітлюються чинники, які впливали на зміну як статусу самого міста (від поселення до власне міста), так і соціальних ідентитетів його мешканців і формування політичної ідентичності під дією потужних політичних і політико-економічних викликів – російської анексії земель регіону, проникнення англійського, французького капіталів, Першої світової війни, громадянської війни у советській Росії, голоду 1921 року й Голодомору 1932–1933 рр., подій Другої світової війни, голоду 1946 років, політики советської влади у період до кінця 1980-х років.

Ключові слова: *політика ідентичності, ідентичність мешканців Юзівки–Сталіно–Донецька, «імпортовані й нав'язані ідентичності».*

Mariia Karmazina. Political and historical identity of Donetsk: features of city origin and formation of its human resource (in a period to the end of 1980th). *The article presents an analysis of origin and formation of Yuzivka – Stalino – Donetsk, based on the statistical information (including archival data) in the context of «political history interpretations» and politics of myths constructing. The author defines factors that influenced on changing of both the city status (from an initial settlement to the city itself) and social identity marks of its*

inhabitants, construction of political identity under huge political and economic challenges, such as Russian annexation of regional lands, penetration of English, French capitals, First World War, Civil War in Soviet Russia, famine in 1921 and Holodomor in 1932–1933, Second World War, famine in 1946, soviet policy in the end of 1980th.

Keywords: *identity policy, identity of inhabitants of Yuzivka–Stalino–Donetsk, «imported and stuck identities».*

У якому б сьогодні ми не жили – блискучому чи злиденному, демократичному чи авторитарному – наше «сьогодні» тісно пов'язане із «учора» – з минулим, з історією. Заперечувати значення історії – річ марна. Історія має значення не лише для народів чи для держав, але й для регіонів і, звісно, для *локального простору*, такого, яким, приміром, є місто.

Місто як політично, соціально, культурно тощо організований простір – це своєрідний зріз минулого у поєднанні із сьогоденням і, звісно, майбутнім, яке надсилаючи виклики, переформатовує свій спосіб (більшою чи меншою мірою) профіль міста, його ресурси і можливості.

Найпростіший шлях довідатися про «політичну історію міста» – зануритися у читання «калейдоскопу історій»: історій від «професійних істориків», численних істориків-любителів, краєзнавців і навіть «препаровувачів історії» – містифікаторів, конспірологів тощо. При цьому незаперечним буде те, що «історія від людей» в умовах українського сьогодення відбиватиме не лише поліваріантність розуміння «історичної дійсності» («історичної правди») чи «ступінь професіоналізму» автора: у тому чи іншому наративі зримо проступатиме суть, ступінь і, зрештою, напрям авторської заангажованості у ідеологічній, громадянській, геополітичній та інших площинах. При цьому історія часто випикуватиметься у межах, які «дозволяє» автору не лише його «власна минула історія» (зокрема, ступінь включеності у політичну історію у той чи інший період життя), його досвід, його інтелект (у т. ч. й емоційний), але й інтереси, сформовані й зумовлені сьогоденням.

Інший шлях – «вдивлятися» і «читати місто»: *про що говорить його назва (топонім)? Який його «історико-політичний вік»? Як змінювалася його форма? Кого місто «визнає за пращурів»? Що*

«воліє забути» зі своєї політичної історії, а що особи, які «говорять від імені міста», – «випукло презентують» і ретранслюють в оточуюче середовище? Хто для міста «свій» і «чужий» і як прокладаються між «своїми» й чужими «міські кордони»?

Коло цих питань для «політичного діалогу» з містом безмежне (своєрідними обмежувачами слугують хіба що суб'єктивні характеристики особи дослідника). Як і коло відповідей, які, зокрема, допомагають збагнути:

- суть і напрям політико-історичної «зарядженості» міста;
- ступінь «успадкованості простору» мешканцями;
- вік міста і ступінь розширення меж політичної пам'яті (100 років, 1000 років) його мешканців;
- якість «ринку політичної пам'яті» і «ринку політичних ідентичностей»;
- причини підтримки/подолання «тиранії пам'яті» й «одержимості пам'яттю», «надлишкової пам'яті» й «політизованої пам'яті»;
- сутність проблеми «імпортованої і нав'язаної пам'яті» (*чия пам'ять? чия і яка політика пам'яті?*) і, відповідно, «імпортованих і нав'язаних ідентичностей»;
- ступінь забезпечення рівноваги й стабільності історико-політичною традицією;
- «звички міста» (у ході, приміром, політичного монологу, діалогу чи полілогу);
- ступінь політичної екстравертності чи інтравертності міста, його «внутрішні» і «зовнішні» політичні функції;
- напрям консервації політичних ідентичностей мешканців міста тощо.

Говорячи ж про Донецьк, варто, найперше, усвідомлювати той факт, що до цього часу у науковому дискурсі не сформувалося єдиного погляду на політичну історію регіону, в якому, врешті-решт, постало місто. Побуває низка «історій», політичних міфів щодо минулого Донбасу (середовища, в якому функціонує місто) та його мешканців загалом, так і безпосередньо – Донецька.

Аналіз фактів, представлених у «калейдоскопі історій», свідчить про те, що упродовж XVI – XVII ст. тривала польсько-литовська колонізація Дикого Поля – «малозаселених причорноморських степів між середньою і нижньою течією Дону й Сіверським Дінцем

на схід від лівої притоки Дніпра – Самари – і до верхів'їв приток Південного Бугу – Синюхи та Інгула – на півночі, до Чорного й Азовського морів та Криму на півдні»: уряд Польсько-Литовської держави вважав українські землі, розташовані на схід і південь від Білої Церкви, «Диким Полям» й роздавав їх магнатам і шляхті у приватну власність як незаселені, хоча там уже мешкало українське населення [1]. Тобто природний процес розселення українців нівелювався політикою колонізації. Утім, у період кінця XVII – XVIII ст. (у час функціонування Кальміуської паланки – адміністративно-територіальної одиниці Війська Запорозького Низового) українські козаки на місці майбутнього міста Донецька заснували низку поселень: хутір Овечий і слободи – Олександрівку й Крутоярівку. Згодом (XVIII – XIX ст.) – Григорівку, Катеринівку, Любимівку, Олексіївку, Семенівку*[2; 3]. Репрезентація цього «українського минулого» міста у топоніміці Донецька частково присутня досьогодні: на карті міста «прочитуються» такі «райони», як Олександрівка, Олексіївка, Григорівка тощо.

У середині XVIII ст. у регіоні з'явилися сербські колонізатори, яких на 1770 рік, за деякими даними, налічувалося близько 1000 чоловік [4]. Крім власне сербів, серед переселенців були «волохи», молдовани, угорці, болгары та ін. Анексія Російською імперією степових земель і подальша роздача їх царями дворянам за службу сприяла поступовому припливу до регіону росіян. Тож у 1842 р.

* Як зазначив у своєму дослідженні В. Пірко, після зруйнування Запорозької Січі у 1776 – 1782 роках «у межах Азовської і Новоросійської губерній, створених на землях Війська Запорозького, було засновано 569 поселень, у тому числі 488 на землях, що належали колись кошу. Серед них 478 – становили приватновласницькі. На початку 1784 р. у Катеринославському намісництві, до якого ввійшли Азовська і Новоросійська губернії, нараховувалося 2209 поселень, у т. ч. 45 міських, в яких проживало 708 190 чол. Серед них українці становили 73,77%, росіяни – 12,23, молдавани і румуни – 6,22, греки – 3, 47, а на всіх останніх (представників більше 30 етнічних груп) припадало лише 3,31%. Отже, основний тягар освоєння регіону випав на долю українців. До кінця XVIII ст. кількість населення у регіоні досягла майже 1 млн чол. Притому збільшувалася вона не тільки за рахунок механічного, але й природного приросту. Засновані ним поселення у переважній більшості під такими самими назвами збереглися і до сьогодні» (Пірко В. Заселення Степової України в XVI – XVIII ст. – Донецьк: Український культурологічний центр, 1998. – С.108).

кам'яновугільні багатства Олександрівки були віддані в оренду на 30 років «колишньому наміснику кн. Воронцову». Згодом – частково дісталися князю П. Левену («Левенській посьолок», до якого нині входять три міські райони Донецька). Південніше землю свого часу отримав і прапорщик О. Рутченко. Землевласниками стали й Нестерові, Смолянїнова та ін., від чийх прізвищ походили назви нових поселень – Рутченково, Смолянка, Нестерівка тощо. В останній чверті XVIII ст. – після зруйнування у 1775 р. Катериною II Запорозької Січі – процес проникнення росіян на землі регіону поживався, а Катерина II озвучила ідею про те, що анексовані території повинні стати «Новоросією».

Утім, не лише росіяни почали переселення у регіон. Як писала (навесні 2014 року в газеті «Лос-Анжелестаймс») американська дослідниця Патриція Херліхі (чий погляд є небезінтересним з урахуванням, приміром, того, що мрія-«Новоросія», висловлена Катериною II, визначила для майбутніх російських можновладців політико-географічну «зарядженість» регіону, його політико-державну ідентичність, по-своєму відсікши у політичній історії українського Донбасу як факт української етнічної присутності, так і факти його розвитку завдяки приходу, найперше, англійського і французького капіталів. Зародившись, міф Новоросії розбухує й травмує уяву росіян і два століття потому), Катерина II «наказала розповсюдити у Європі листівки, у яких обіцяла дешеvu землю, релігійну свободу, звільнення від податків і військової повинності усім, хто виявить бажання поселитися на цій землі. Запрошенням скористалися меноніти, німецькі католики, італійці, євреї, швейцарці і представники деяких інших національностей. Внук Катерини II, цар Олександр I, запросив дисидентів із Османської імперії: албанців, сербів, болгар, молдаван, греків, вірмен і навіть турок – поселитися у Новоросії...» [5]. Царат зобов'язався взяти на себе деякі витрати іноземців на організацію поселень, дозволив зберегти «свої національні мови і традиції», що зумовило особливість «Новоросії»: вона стала домом для значно більшої кількості неросіян, ніж росіян [5]. *Таким чином, українські начала ідентичності населення регіону почали стрімко розмиватися. У спектрі населення почав увиразнюватися російський елемент, але говорити про тогочасне домінування російської ідентичності підстав немає.* (Разом з тим, враховуючи су-

часну політизацію питання етнічного/національного складу населення регіону загалом і міста Донецька зокрема, а, отже й політизацію питання «історичної належності» регіону й міста, будемо відстежувати етнічні/національні характеристики людського ресурсу Юзівки й надалі).

Наступ Росії вносив корективи у життя українських селян і козаків: російська колонізація супроводжувалася закріпаченням, що підштовхувало селян до втечі із місць постійного проживання. Так, приміром, 9 липня 1800 року генерал кавалерії Міхельсон писав імператору Павлу, що із Бахмутського повіту прийшло донесення, що 22 червня від прапорщика Рутченкова із його поселення на річці Кальміус втекло на Дон 150 селян чоловічої статі із сім'ями [6].

Зацікавлення регіоном (у зв'язку з можливістю видобутку сировини та виплавки металу) почав виявляти британський капітал. У 1869 чи 1870 році на Донбас прибув англієць Джон Г'юз (1814 – 1889), який заснував Новоросійське товариство кам'яновугільного, залізобного і рейкового виробництва (діяло до 1917 р.), ставши каталізатором економічних процесів на українських землях, поглинутих Російською імперією й ідентифікованих на цій підстав, відповідно, і російською, і прибулою англійською промисловою елітою як російські.

Новоросійське товариство (у 1869 – 1871) викупило у князя С. Кочубея концесії на будівництво металургійного заводу, спорудження якого розпочалося у верхів'ях річки Кальміус. 27 січня 1872 р. на підприємстві запрацювала перша домна. Паралельно – розгорталися роботи на Єленовських рудниках і шахтах – «Центральній» та «Заводській», працівниками яких ставали (передовсім) селяни*, (приваблення яких Юзом колоритно описав «перший історіограф Донеччини» Ілля Гонімов /Ілля Олександрович Горош,

* За твердженням японського історика Г. Куромії, шахтарями були насамперед селяни, які вимагали у адміністрації компанії відпускати їх додому на час польових робіт, що призводило до конфліктів, оскільки відтік селян на сезонні сільськогосподарські роботи призводив до зниження видобутку вугілля. Наслідком протистояння між селянами-шахтарями і англійськими колоністами було, зокрема, повстання українських шахтарів у квітні 1874 р., для придушення якого англійці використовували вогнепальну зброю (Куромія Гіроакі. Свобода і терор в Донбасі. – К.: Основи, 2002. – С.87 – 90).

1875 – 1966/ у главі «Юзівський завод» із оповідання «Стара Юзівка»; див.: [7]).

Саме у той час у побутовий вжиток населення почала входити назва території поселення – «Юзівка», яка раз і назавжди закріпилася в історії міста факт його неросійського коріння, а отже, й у історико-політичному сенсі – його неросійську ідентичність на початковому етапі існування міста Донецька.

Населення Юзівки поступово зростало: у 1870 році у поселенні мешкало всього 164 чол.; 1872 – 858 чол.; 1884 – 5 494 чол.; 1896 р. – мешканцями Юзівки були 28076 чол. Доступні (досить скупі) статистичні дані дозволяють говорити про деякі якісні характеристики юзівців. Зокрема, той факт, що у 1884 році у всьому Бахмутському повіті грамотними були 8,44% чоловіків і 0,35% жінок [8], опосередковано говорить і про мізерний освітній рівень мешканців Юзівки.

Інша особливість Юзівки була пов'язана з тим, що річка Кальміус (що протікала через поселення) розмежовувала не лише територію Війська Запорозького і Війська Донського, але й була межею смуги осілості євреїв, яку після царських «Майських указів» 1882 року останнім перетинати (з метою поселення чи оренди землі) було заборонено [9]. Таким чином, по-перше, населення Юзівки перебувало під подвійним контролем – англійського капіталу і російської авторитарної політичної волі. (На цю «подвійність», як ознаку організації життя міста, варто звернути увагу, оскільки вона дає підстави для подальших роздумів – про реалії Донбасу у період уже після незалежнення України 1991 року, коли управлінські імпульси, надходячи із Києва, підлягали в умовах місцевого політичного режиму значній корекції спочатку місцевою економічною елітою в особі, приміром, «червоних директорів», а згодом – персоною найпотужнішого місцевого олігарха). По-друге, політична воля була дискримінаційною, насильницькою, що проявлялося не лише у закріпаченні селян, але й «закриттям» євреїв у смузі осілості.

Характеризуючи юзівське поселення, Бахмутська повітова управа у 1896 році звітувала: «Юзівка – ні місто, ні посад, ні містечко, поселення не має ніяких громадських закладів і повністю підпорядковане своєму власнику, є поліцейський наглядач і 20 городових, утримання яких віднесено на рахунок заводу, а тому вся

їхня службова діяльність спрямована на охорону інтересів заводу, а не мешканців». Тобто усе в Юзівці було налаштоване, націлене на захист інтересів заводу. (Передовсім життя «заводу», а не «мешканців», того ж – 1896-го – року описав А. Купрін водному із оповідань, у назві якого й містився відповідний акцент: «Юзівський завод». Див.: [10]).

Наприкінці XIX століття до розвитку регіону підключився французький капітал: на землях О. Рутченка (нині територія у Кіровському районі м. Донецька) почала діяти французька компанія «Рутченківське гірське промислове товариство». Це по-своєму сприяло подальшому притоку до Юзівки нових мешканців, кількість яких на початку 1910 року становила понад 48 тис. чоловік.

Характерною особливістю часу було те, що поселення на початку XX століття все ще не мало міської управи, власного бюджету. Напередодні Першої світової війни (у 1913 році) власники Новоросійського товариства були переконані, що, «не маючи ніякого самостійного значення, Юзівка не має і не може мати самостійної життєздатності і є фабричним поселенням, яке існує, доки функціонує завод і шахти Новоросійського товариства... Новоросійське товариство може вважати забезпеченим своє існування на даному місці упродовж 50 років, а потім, покликане до існування й існуюче за рахунок підприємств, поселення неминуче приречене на занепад». Це – промовистий факт: створення Юзівки – штучний процес. Штучність зумовлювала примушування люду до переселення у поселення на тимчасове проживання. *Штучність, примус, тимчасовість – три ключові чинники, які було покладено в основу формування Юзівки. Ці чинники по-своєму зумовлювали монополію власників поселення на дозвіл/заборону усіх процесів, які відбувалися в поселенні.*

З початком Першої світової війни підприємства Донбасу, пов'язані із видобутком вугілля, залізної руди, як і металургійні, паровозобудівні та інші заводи набули особливої ваги: вони забезпечували обороноздатність імперії. Показовим моментом періоду стало притягнення до роботи на них військовополонених. До літа 1916 року на Донбасі і Придніпров'ї працювало, за деякими даними, близько 40 тис. військовополонених. Щодо підприємств Новоросійського товариства, то на початок 1917 року на них (металургійному, цегляному, вапняко-

вому заводах, на шахтах і кар'єрі) працювало близько 7 тис. військовополонених [11]. *Військовополонені і їхня праця – чергові своєсвідні знаки насилля і примусовості статусу «мешканець Юзівки».*

На процес якісних змін у структурі населення міста у період 1917 – 1918 років світло проливають документи, які свідчать про високу динаміку (сезонну і загальну) процесу відтоку-притоку до Юзівки простого люду, що відбувався під дією найрізноманітніших чинників. Так, у 1917 р. Юзівський окружний гірничий інженер доповідав у Гірничий департамент, що «небажаним і навіть шкідливим явищем слід вважати вербовку з рудників і металургійних заводів військовополонених на польові роботи. Висилка на фронт кваліфікованих робітників з рудників і заводів під час мобілізації армії з початком військових дій була великою помилкою, яка сильно вплинула на продуктивність і підвищення вимог робітниками, що залишилися, заробітної плати шляхом страйків... У теперішній час відволікання робітників [тобто військовополонених], які звикли до роботи і режиму, до польових робіт може відбитися негативно на підприємствах» [11].

Про хвилю припливу й відпливу населення Юзівки говорять й аналіз національного профілю міста, який, як свідчив перепис 1917 р., був досить розмаїтим. За даними В. Стьопкіна і В. Гергеля (див.: [12]), росіян у Юзівці мешкало 31 952 чол., євреїв – 9 934, українців – 7 086, поляків – 2 120, білорусів – 1 465, вірменів – 421, татар – 334, казахів – 130, англійців – 101, циганів – 96, німців – 70, інших – 1009. Усього – 54718 чол. *Таким чином, росіян у поселенні було найбільше – 58,4%. Утім, немає впевненості, що, здійснюючи у 1917 році перепис, адміністратор й, відповідно, ідентифікатор, визначаючи кількість представників того чи іншого етносу, оперував категорією «національність/етнічність», а не, приміром, «рідна мова», що дозволяє сприймати цифру «58,4% росіян» як умовну: українці, як і представники інших етносів, особливо у містах – розмовляли російською.*

Юзівка була «досить єврейським містечком»: у ній разом із трохи більше ніж 40 тис. українців, росіян, білорусів, поляків проживало майже 10 тис. осіб юдейського віросповідання [13].

Але звернемо увагу на те, що Юзівка і наприкінці ХІХ, і на початку ХХ століть перебувала у середовищі, у якому саме українці були переважаючим етносом: за даними перепису 1897 р. у Кате-

ринославській губернії із населенням 2 113 674 чол. українців нараховувалося 68,90%, росіян – 17,27 %, євреїв – 4,69 %, німців – 3,83 %, греків – 2,31 % [14]. За даними советського перепису 1926 року у етнічному спектрі Донбасу українці становили 64,1% населення, росіяни – 26,1% [14]. Етнічний склад безпосередньо Сталіно був таким: росіяни становили 54,0% мешканців, українці – 28,7%, євреї – 12,0%, поляки – 1,5%. *Таким чином, у переважно українському за своїм складом середовищі Юзівка/Сталіно на зламі століть функціонувала як поліетнічне поселення, у якому превалювало населення з російською, українською, єврейською ідентичністю.*

Загалом, аналіз архівних даних підводить до висновку про різну національну строкатість населення регіону у 20-х роках (у час реалізації советською владою політики коренізації), коли було складено списки німецьких, грецьких і єврейських населених пунктів Донецької губернії та розпочалося створення національних сільських советів, національних районів. Так, 30 квітня 1925 р. ВУЦВК постановив: «...Утворити на території Маріупольського округу Донецької губернії Люксембурзький район з превалюючим німецьким населенням з центром у колонії Люксембург...». У 1929 р. Больше-Янісольський район Сталінського округу був оформлений як національний грецький. У 1930 р. на території Луганського округу було утворено 3 російські національні райони – Петровський, Сорокинський, Станічно-Луганський [15].

У 1917 році Юзівка здобула статус міста, у якому почало розвиватися міське самоврядування: відбулися перші вибори гласних до міської Думи; було створено міську управу. З лютого 1919 року, коли було створено Донецьку губернію, Юзівка стала її складовою частиною*.

Після падіння російського царату Юзівка, як і весь регіон, упродовж кількох років була ареною запеклого зіткнення інтересів. Початкова скромність політичних прагнень Центральної Ради у перемовинах із Тимчасовим урядом після повалення цього, останнього, завершилася: у жовтні 1917 року Центральна Рада ухвалила

*Донецька губернія як адміністративна одиниця не мала спочатку чіткого визначеного центру. У березні 1919 р. на губернському з'їзді рад у Слов'янську був створений губернський виконком, який влітку 1919 р. був евакуйований до Харкова. З січня 1920 р. губернським містом став Луганськ; у серпні 1920 р. – Бахмут.

«поширити у повній мірі владу Генерального секретаріату на всі відмежовані землі України, де більшість людності є українською, а саме – Херсонщину, Катаринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини» (цит. за: [16, с.40]). Поза межею бажань Центральної Ради залишилися землі східної частини Області Війська Донського, заселені також переважно українцями і які входили до Донецького вугільного басейну.

У наступний час коло політичних гравців (в умовах австрійсько-німецької окупації), які претендували на статус домінантного центру прийняття політичних рішень у Донецько-Криворізькому регіоні, невпинно розширювалося. Про свої права наприкінці 1917 року заявив генерал О. Каледін; на зламі 1917-го – 1918-го року до процесу боротьби залучилися сили Н. Махна.

Спочаткуна ідейному рівні боролися за окремішність Донецького і Криворізького басейнів від України, але згодом (всупереч проголошенню Центральною Радою себе найвищою владою в Україні) – перейшли до встановлення влади советів на місцях і реалізації ідеї виокремлення Донкривбасу на практиці більшовики. Основну роль у процесі роздмухування сепаратистських настроїв відіграв прийшлий елемент – керівники обласної організації РСДРП(б): Ф. Сергєєв (Артем), Д. Філов, А. Каменський, В. Межлаук, М. Рухимович, С. Васильченко, Б. Магідов та ін., серед яких не було етнічних українців. Озвучена ними ідея проведення референдуму для з'ясування бажань населення території була швидко забута. Місцеві совети також не були долучені до процесу обговорення питання щодо виокремлення Донецько-Криворізької Республіки. Російські більшовицькі лідери-сепаратисти (керівники харківських, катаринославських і частини донецьких більшовиків [16, с. 54]), вступаючи у боротьбу з українськими більшовиками (М. Скрипником, який розглядав Донецький басейн як автономію у складі Української Федерації), переймалися долею російської революції і, відповідно, виявляли орієнтацію на Росію, а тому акцентували необхідність створення «Донецької республіки» у складі, за словами С. Васильченка, «Російської Соціалістичної Республіки» (варіант: «Советської республіки» у термінах Ф. Сергєєва /Артема/), яка мала складатися, з їхнього погляду, із «федерацій» і спиралася б не на національний принцип будівництва, а на госпо-

дарсько-економічний. Таким чином, на «ринок ідентичностей» більшовиками-сепаратистами була привнесена донецько-криворізька республіканська ідентичність.

1 лютого (14 лютого за н. ст.) 1918 року було сформовано Раду Народних Комісарів Донецького і Криворізького басейнів. Постала Донецько-Криворізька Республіка, яку, що показово, не визнав Раднарком РРФСР ані як окремішнього суб'єкта, ані як частину у складі Російської Федерації. У березні 1918 року на хвилі пропаганди ідеї створення «єдиного фронту оборони» і одного уряду «для всієї України» в умовах наступу німецько-австрійських військ ДКР припинила своє короткотермінове існування: її керівництво погодилося на «об'єднання України» (хоча сепаратистські ідеї і настрої ще жили у головах і душах «лівих комуністів» – С. Васильченко, М. Жакова, В. Філова та ін.).

Таким чином, 1918 рік дав Донбасу короткий досвід сепаратизму. Характеристики цього явища, як впливає з вищевикладеного, були такими:

- сепаратизм був привнесений на українську землю ззовні;
- носіями ідеї та її реалізаторами були не українці, а особи інших національностей (росіяни, євреї);
- сепаратизм був придушений більшовиками-великодержавниками, оскільки ішов у розріз із їхнім баченням майбутнього совєтської більшовицької імперії;
- запущена сепаратистами в обіг ідея проведення референдуму на практиці не була реалізована: справжня воля населення, переважно українського за етнічним складом, фактично ігнорувалася;
- ДРК була створена волею купки сепаратистів, зорієнтованих на Росію: більшовицькі совети на місцях залишалися осторонь прийняття рішень;
- сепаратисти, ігноруючи національне питання, орієнтиром мали соціалістичну федеративну Росію у межах кордонів Російської імперії, відстоюючи при цьому донецько-криворізьку ідентичність.

Упродовж 1918 року ідея ДРК підтримувалася Ф. Сергєєвим (Артемом) та іншими «регіоналістами». Вони відновили діяльність Донецько-Криворізької обласної партійної організації. У 1919 році, коли Донбасу загрожували війська А. Денікіна, регіоналісти скликали (у квітні) нараду у Харкові і створили бюро Ради Оборони

Донецького басейну, у протоколі якої було відзначено: «Неофіційно це бюро знаходиться у зв'язку, під контролем і діє за директивами виключно Москви» [16, с.61], що уможливило висновок: «...під виглядом турботи про оборону Донбасу робилася чергова спроба розчленувати Україну, виділити з підпорядкування її уряду Донецький басейн і зробити його безпосередньо підлеглим урядові Радянської Росії» [16, с.61].

Можна стверджувати, що сепаратистський проєкт не вкладався у новітній імперський проєкт, здійснюваний під гаслами «Вся влада советам!» і т. п., в умовах потужного маніпулювання масами за допомогою акцентування необхідності встановлення «влади робітників і селян».

Сепаратисти зазнали краху не тільки внаслідок несприйняття їхніх дій політбюро РКП(б) (хоча короткотермінове явище ДРК забезпечило умови для зародження і формування міфу «Донецько-Криворізької республіки», яким, при нагоді, поспішають скористатися мало не через століття інші прихильники російської великодержавності (див.: [17]), але й наступної швидкої окупації Донбасу денікінцями. Утім, 1920 рік засвідчив остаточну перемогу на Донбас і советської влади, що на практиці призвело до соціальної і національної редукції населення Юзівки. Соціальна редукція по своєму проявилася у створенні у 1920 році міськсовета робітничих, селянських і червоноармійських депутатів 1-го скликання.

У наступний час статус міста поступово підвищувався – у 1923 р. Юзівка стала центром одного із семи округів (повітів) у складі Донецької губернії. Наступного року відбулося перейменування міста*,

*Перейменування відбувалося у руслі вимог інструкції «О порядке возбуждения местами ходатайств по переименованию населенных пунктов Украины», у якій, зокрема, вказувалося: «В развитии постановления ВУЦИКа от 17.10.1923 года и в отмену ранее изданных циркуляров НКВД и ЦАТК (№№97, 171 и 246) предлагается всем административным комиссиям и исполкомам строго руководствоваться нижеследующим: 1. Переименованию подлежат населенные пункты, имеющие наименования контрреволюционного или религиозного характера и вообще связанные с пережитой эпохой царизма... 3. Вопрос о переименовании того или иного населенного пункта должен быть по возможности поставлен общим собранием граждан поселения или сельсоветом...». (Цит. за: Жаров А. Из Юзовки в Сталин // Донецкие новости. – <http://dnews.donetsk.ua/2014/04/24/24181.html>).

яке стало називатися місто Сталін, а залізнична станція – Сталіно. Як вказувалося у одному із виступів на засіданні міськсовета у березні 1924 р., «...за умовами нашого округу, де у нас переважає сталева промисловість, а сама революція, яка була, за словами тов. Леніна, локомотивом, зробленим зі сталі, на якому... був машиністом тов. Ленін. Виконком вважає, що символом, що характеризує нашого великого вождя тов. Леніна – буде «сталь»».

Іншим символом Сталіно ставодин з перших на території України концентраційний табір як результат внутрішньої – ленінської – політики та інструмент гомогенізації суспільства на шляху творення советської ідентичності. Одним із механізмів реалізації цієї політики було введення (ще на початку 1918 року) загальної трудової повинності, що свідчило про тісне поєднання двох чинників: праці і примусу. Про розвиток тенденцій, в основі яких була примусова праця, вказував декрет за підписом М. Калініна від 15 квітня 1919 року Всеросійського Центрального Виконавчого комітету «Про табори примусових робіт», який став законодавчою базою для створення системи таборів при управліннях губернських виконавчих комітетів. У Советській республіці почалося формування трудових армій (Донецька трудова армія на чолі із Г. Пилляевим була сформована на початку грудня 1920 року). Щодо ж трудових таборів, то добре відомі, насамперед, соціальні ідентитети осіб, які у них направлялися: серед них були не лише звинувачені у грабежах, розбоях, вбивствах, «контрреволюційних злочинах», змовах, шантажі, але й особи без конкретних занять і не зареєстровані на біржі праці, як і зареєстровані на біржі, але які відмовилися від роботи не за спеціальністю, члени сімей осіб, які приєдналися до білогвардійців, советські працівники і військовослужбовці, які скоїли проступок на службі, театральні «барішники» та ін.

На території Донбасу концтаборів було кілька. Зокрема, поблизу шахти №5 у Горлівці, у районі Юзівки та ін. Архівний документ (надісланий 19 грудня 1920 року у Юзівський виконком із Бахмута) сповіщає: «У ввіреному вам районі відкривається у спішному порядку концентраційний табір у приміщенні колишньої козачої казарми для використання труда ув'язнених на рудниках та

інших підприємствах» [18]. Інший документ повідомляв: «...Юзівський табір №7 громадсько-примусових робіт відкритий... 1 січня цього 1921 року у Макіївці у колишніх козацьких казармах». Ув'язнені у таборі №7 працювали (як твердять краєзнавці) на шахті «Софія», нині – Батова, а також – у кам'яному кар'єрі, розташованому неподалік казарм [18].

Подальша адміністративно-територіальна реформа [див.: 19–24] у СРСР призвела до ліквідації Донецької губернії (1925) і створення у її межах 5 округів, у т. ч. – Сталінського. Щодо міста, то його межі упродовж 1920-х – 1930 років продовжували змінюватися*. Як і назва: у 1929 – 1930 місто почали називати Сталіно.

Після створення Донецької області (2 липня 1932 р.)** її центром було спочатку визначено м. Артемівськ, а з 16 липня – Сталіно. Однак обласним центром місто було лише кілька років: у червні 1938 р. (згідно із постановою ЦВК УРСР, затвердженою рішенням Президії Верховного Совету СРСР від 3 червня) область було поділено на Сталінську (у складі 10 міст, 4 селищ міського типу і 22 сільських районів) і Ворошиловградську.

* У 1926 – до меж міста входили: Богодухівська балка (водокачка Риківського рудника), Бутовський, Нікополь-Маріупольський (Олександрівський, Волинка), Ново-Смолянка, Риківський, Семенівка (Олексіївка), Сергій, Собачовка (поселення Н.-Смоляннівського рудника), Скоморошино, станція Сталіно і залізничне поселення, шахта №9 Н.-Смоляннівського рудника. Упродовж серпня–вересня 1930 р. до меж міста були включені: Петровська і Рутченківська ради поселень; Красногоровська, Мар'їнська, Старо-Михайлівська, Олександрівська сільські ради Мар'їнського району; Авдіївська, Ясиноватська ради поселень, Олександрівська, Авдіївська сільські ради Авдіївського району; Щегловська, Мушкетовська, Будьонівська ради поселень; Григорівська №1, Григорівська №2, Євдокиївська, Авдотінська сільські ради Дмитрівського району. У 1932 р. у зв'язку з віддаленістю від міста із його складу виключені Олексіївська, Андреевська сільські ради; сільські ради Червоного, Пустинського, Ново-Троїцька і Зеленянська сільські ради (приєднані до Гришинського району). У 1937 р. у Сталіно утворено Кіровську, Петровську, Будьонівську, Сталіно-Заводську, Вітковську, Куйбишевську, Калінінську райради, райраду при станції Сталіно. Зрештою, у 1940 р. Куйбишевська, Вітковська і станції Сталіно райради були об'єднані у Куйбишевську райраду.

**До Донецької області увійшли 12 міських і 23 районні ради; площа області – понад 52 тис. кв. км; населення – понад 4 млн чол.

Наступні значимі адміністративно-територіальні зміни зачепили Сталіно у 1950-х роках*. У листопаді 1961 р. місто знову було перейменовано і стало називатися Донецьком (відповідно, Сталінська область – Донецькою). Звернемо увагу: назву Донецьк у 1784 – 1933 роках мало розташоване на правому березі Сіверського Дінця нинішнє місто Слов'яносербськ (засноване 1753 р. як село Підгірне; у 1754 – 1933 рр. – Слов'яносербське); а крім того – із 1955 р. місто у Ростовській області РСФСР. *Присвоєння місту «плаваючого імені» – промовисте свідчення ставлення до нього влади, низького ступеня його значущості у свідомості ідентифікаторів, акцентування (свідоме чи несвідоме) його другорядності.*

У 1960–1980 роках процеси формування кордонів міста, хоч і не так стрімко, як у попередній час, але продовжувалися**.

Вищенаведені факти дозволяють стверджувати:

– слідом за первинною козацько-селянською колонізацією у часи після зруйнування Запорозької Січі терени сучасної Донеччини пережили кілька наступних хвиль колонізації – російську імперську, колонізацію іноземного капіталу (британського, французького тощо) і з початком ХХ ст. – більшовицьку советську;

– поселенське ядро Донецька – поселення українських козаків: Олександрівка, Крутоярівка, хутір Овечий, території яких поступово втягувалися у межі Юзівки/Донецька;

– попри ослаблення (іноетнічними міграційними хвилями) українських начал Юзівки/Донецька українськість залишалася одним із маркерів «анклаву Донецьк», що з часом характеризувався полі-

* У 1958 р. Моспінська міська рада була підпорядкована міськраді Сталіно. Крім того, було ліквідовано Горбачово-Михайлівську сільську раду Харцизького району, а села Горбачово-Михайліву, Гришки, Долінтерово, Кам'янку, Нижні Бірюки, Октябрське, Темрюк передано у підпорядкування Моспінській міськраді. Наступного – 1959-го – року у межі Сталіно було включено поселення міського типу Авдотіно, поселення Леніна, Осмолова, Приволля, Рутчанське, Тепличне, Широке.

** У 1958 р. Моспінська міська рада була підпорядкована міськраді Сталіно. Крім того, було ліквідовано Горбачово-Михайлівську сільську раду Харцизького району, а села Горбачово-Михайліву, Гришки, Долінтерово, Кам'янку, Нижні Бірюки, Октябрське, Темрюк передано у підпорядкування Моспінській міськраді. Наступного – 1959-го – року у межі Сталіно було включено поселення міського типу Авдотіно, поселення Леніна, Осмолова, Приволля, Рутчанське, Тепличне, Широке.

етнічністю мешканців, яким під дією найрізноманітніших політичних викликів не вдавалося «успадкувати простір» від українців;

– Донецьк набув статусу міста менше ста років – у 1917 р., що свідчить про своєрідну його молодість як урбанізаційного осердя регіону;

– вичерпність сировинних ресурсів зумовлювала перспективу нетривалого існування поселення. Утім, всупереч планам засновників, життя міста було продовжено советською владою, що дозволяє говорити про зміну функцій міста, штучність підтримки його подальшого існування, укрупнення і розширення («перевизначення») кордонів поселення упродовж 1920 – 1980 років;

– статус адміністративного регіонального центру місто набуло також внаслідок адміністративних рішень советської влади, а не очевидності його «центрального розташування» й історичної логіки, «багатої політичної історії» чи визнання «історичних заслуг» (політичних, економічних, культурних та ін.);

– штучність, тимчасовість, насилля і примус, соціальна і національна редукація були основоположними маркерами явищ, які супроводжували процес «творення міста»;

– нестабільність адміністративного статусу упродовж 1930-х років по-своєму нівелювала політичну значимість міста;

– мінливість назви населеного пункту – від Юзівка до Сталін, Сталіно, Донецьк – віддзеркалює:

а) свідомий відрив назви від українських коренів,

б) штучність творення наступних назв поселення,

в) певну ідеологізацію цих назв,

г) відмову категоризатора-адміністратора (ідентифікатора) місту в оригінальному імені;

– зародки й традиції міського самоврядування не встигли досягти зрілості і були зничені у ході більшовицької «советизації», що визначило подальшу «політичну долку» міста: воно стало лише передаточним механізмом у централізованій системі управління, так і не піднявшись до рівня самодостатньої самоврядності;

– фундатори Донецько-Криворізької Республіки привнесли в українські землі ідею і практику сепаратизму, заклавши тим самим своєрідні основи для можливості культивування сепаратистських

настроїв на початку ХХІ століття проросійськи налаштованими громадянами;

– запуск тоталітарно-репресивних механізмів для форматування людського ресурсу (проявом чого були трудові армії, концентраційні табори та ін.) варто розглядати як один із перших кроків на шляху реалізації советської політики ідентифікації.

Переосмислюючи минуле Донбасу і, зокрема, Донецька, варто звернути увагу на щонайменше два міфи, сформовані упродовж ХХ століття советськими історіографами, на контрверсійні моменти, які стосуються питання колонізації Дикого Поля, Донбасу як більшовицько-проросійської території із 1917 року, російськості населення Донецька тощо.

Говорячи про *версії колонізації Дикого Поля*, зауважу, що згідно з українською версією – заселення Дикого Поля відбувалося у руслі козацько-селянської колонізації, яка передбачала пошук вільного простору, придатного для облаштування життя.

Імперська російська версія – «концепція Дикого Поля» – обстоювала тезу, що з постановом територіального утворення Слобідська Україна було створено своєрідний плацдарм для підкорення «нічийних земель» (фактично території Війська Запорозького) – Дикого Поля. Імперська думка скористалася назвою «Дике Поле», застосувавши її до частини земель Слобідської України і частини Донбасу (яка не належала до Слобожанщини).

Такий підхід дозволив:

– «стерти» зі сторінок історії козацькі поселення (як історичне підґрунтя сучасного Донецька) і, відповідно, пов'язати утворення міста із приїздом англійця Дж. Г'юза;

– «денаціоналізувати» українські джерела Донецька;

– легітимізувати імперські права на українські козацькі землі;

– змістити акценти й поставити у центрі розгортання процесів індустріалізації Донбасу приїжджого російського робітника, а не українського шахтаря-селянина; стерти сліди євреїв, представників інших національностей, на базі яких кілька десятиліть формувався людський ресурс Юзівки–Сталіно–Донецька.

Інша контрверза пов'язана із тезою *«Донецьк (як і Донбас) – більшовицько-проросійська територія із 1917 року»*. Підґрунтя цього міфуспростовується кількома фактами. Передовсім – резо-

люцією, яку ухвалила 31 жовтня 1917 р. Рада Юзівки, засудивши більшовицький переворот у Петрограді. Крім того – фактом здобуття більшості на юзівських виборах українськими есерами і соціал-демократами, а також тим фактом, що більшовики спромоглися закріпитися у місті лише після приїзду з Петрограда емісара П. Алфьорова з двома вагонами зброї (яка була роздана пробільшовицьки налаштованим робітникам) і силового захоплення влади.

Надалі Донбас перетворився на арену зіткнень між каледінцями, махновцями, більшовиками, денікінцями, військами Врангеля, вартою гетьмана, австрійськими вояками з армії кайзера (про що згадувалося вище). Частина учасників процесу осідала на території Донбасу, урізноманітнюючи людський ресурс, який складався з представників низки етносів (з євреями і поляками включно). Але перемогу святкували, врешті-решт, більшовики. Силове захоплення ними влади зумовило початок реалізації політики, сутність якої зводилася до нівеляції і забуття автохтонного «українського інтересу» на Донбасі, подальшого ретельного «перетравлення» регіону за російськими зразками і творення його російського іміджу. Тобто аналіз свідчить, що демографічні зміни у Донбасі (у тому числі й Донецьку) зумовлювалися такими ключовими подіями політичної історії, як Перша світова війна (її результатами), громадянська війна у Росії, більшовицький переворот, голод 1921–1923 років, реалізація політики колективізації й індустріалізації, Голодомор 1932–1933 року, Друга світова війна і т. ін.

Як свідчать розсекречені у 1990 – 1991 роках документи Державного архіву Донецької області (зокрема, «Журнал регистрации лиц прибывающих из-заграницы (амнистированных и эмигрантов)» за 1922 рік), після закінчення Першої світової війни, громадянської війни в Росії на території Донеччини перебували різні категорії населення: емігранти, біженці, колишні військовополонені, учасники військових баталій із Австрії, Болгарії, Греції, Єгипту, Китаю, Латвії, Литви, Маньчжурії, Німеччини, Польщі, Румунії, Сербії, Сирії, Угорщини, Фінляндії, Франції та ін., яким довелося служити у рядах різних армій (Денікіна, Врангеля, Петлюри та ін.). Це був як простий люд – рядові, ковалі, писарі, музиканти, так і підпоручики, ефрейтори. Із Фінляндії прибули учасники Кронштадського повстання. Із Німеччини, Угорщини, Франції – «війсь-

ковополонені імперіалістичних воєн», солдати російської армії. Із Польщі – «перебіжчики» [25]. Твердити, що цей люд за етнічною ознакою був російським – підстав немає.

Гостроти моменту додав той факт, що сучасна Донеччина була територією, яка під час голоду 1921 – 1923 рр. в Україні постраждала найбільше (разом із такими областями, як: Катеринославська, Донецька, Запорізька, Миколаївська і частина Одеської). Архіви свідчать, що, приміром, «у м. Маріуполі за перші 6 місяців 1922 р. народилося 281, а померло 2 931 чоловік, у Керменчицькій волості Юзівського повіту народилося 49, а померло 310, у Дебальцівському повіті народилося 1 562, а померло 3 343, а по всьому Юзівському повіту народилося 854, а померло 2 194 чоловіки. Офіційно були зареєстровані випадки людоїдства» [26]. В архівних фондах партійних органів і виконавчої влади зберігаються документи, «що свідчать про страшні події. За статистичними даними повітових комітетів КП(б)У за січень – лютий 1922 р. із-за скорочення норм Наркомпроду звільнено на металургійному заводі м. Юзівки 5 тис. чоловік. З березня до вересня 1921 р. із Донбасу виїхало 6 тис. забійників» [26].

30-ті роки стали часом політизації соціальних ідентичностей, а згодом – редуції суспільства. Так, з початком індустріалізації советська влада змусила українців, які займалися сільським господарством і володіли землею, перебиратися до міста: у них відбирали землю й розкуркулювали, і «позбавлені всієї власності, люди вимушені були йти працювати на заводи. Так Донбас отримав поштовх до індустріального розвитку у 30-ті» [27].

Свої корективи в ідентифікацію мешканців Сталіно внесли процеси, пов'язані із хлібозаготівлею і Голодомором 1932 – 1933 років. 19 липня 1932 р. відбулося засідання Донецького оргбюро КП(б)У, де розглядалося питання про хлібозаготівлі. Згідно із Постановою Совнаркому УССР від 22 червня 1932 р. був затверджений річний план заготівлі зерна для України – 5 831 300 тонн, у тому числі для Донецької області – 583 тисячі тонн. 29 липня 1932 р. «план по області був уже збільшений до 606 300 тонн. [...] Закрутилося колесо репресій. До процесу хлібозаготівель була залучена прокуратура і суди. У фонді Донецької облради профспілок є аналітичний детальний звіт Донецької обласної прокуратури про роботу прокуратури і суду по боротьбі із розкраданням громадської

власності за 5 місяців... Із серпня 1932 до січня 1933 р. заслухано 4726 справ і засуджено 6 203 чоловіки, розстріляно 169 чоловік. У 1-му кварталі 1933 р. заслухано 1 839 справ, засуджено 3 083 чоловіки, розстріляно 132» [28]. Селяни були «закріплені у колгоспах без права виїзду, із сіл вивезені усі колгоспні фонди, у тому числі посівні. Хлібозаготівлі продовжувалися і в січні-лютому 1933 р., коли у селі фактично уже не було ніяких запасів хліба. Вже з осені 1932 р. почався страшний голод» [26].

Зміни у складі населення Сталіно пережило у роки Другої світової війни повосенний час. Так, під час німецької окупації на території міста діяв Юзівський Центральний табір для військовополонених, у якому насильно утримувалося і цивільне населення. Упродовж січня 1942 – вересня 1943 р. у таборі загинуло близько 40 тисяч чоловік. Були вивезені із табору і кинуті у шурф шахти «Капинівка» 2 тисячі євреїв [28]. Загалом за час окупації на території Донецької області було вбито і замучено 174 416 цивільних громадян, 149 367 військовополонених. На примусові роботи до Німеччини було відправлено більше 250 тис. чоловік [29].

Унаслідок підписання 9 вересня 1944 р. угоди «Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР» між урядом УРСР і Польським комітетом національного порятунку повинна була відбутися добровільна евакуація населення, яка (після підписання у серпні 1945 р. Офіційного договору про советсько-польський кордон) обернулася насильницькою депортацією корінних українців, яких налічувалося 700 тис. і які не прагли залишати свою споконвічну територію і майно і перебиратися у советські колгоспи. Українці ставали жертвами польських націоналістичних утворень (зокрема, організації «Вольність і неплідність», яка боролася проти встановлення комуністичного режиму у Польщі), з вересня 1945 р. – частин регулярної армії (військової групи «Жешув»), зрештою, жертвами операції «Вісла». Внаслідок польського терору у 1944 – 1947 рр. загинуло близько 30 тис. українців. 4 тис. українців були відправлені до концтабору Явожно (філіалу Освенцима). Згідно з планом розселення, що був складений представниками советської влади, на 1 листопада 1944 р. у Сталінську область мало бути переселено 7 293 сім'ї, тобто 29 000 чол. (із 305 806 чол., які підлягали розселенню у Ворошиловградській,

Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Сумській, Харківській, Херсонській областях). До 31 грудня 1945 р. до Сталінської області прибуло 13 210 чол. [30]. Показово, що вони прибували на землі, які були звільнені від, приміром, етнічних німців, які, як вказувалося вище, мешкали до війни у національних районах (за деякими даними – ще з часів Російської імперії), але були вислані до Сибіру.

На Донбас прибували і частини «розірваних» сімей членів ОУН, які, опинившись на Сході, втрачали змогу контактувати з рідними із Західної України.

Для повоєнного відновлення Донбасу були потрібні людські ресурси, і їх почали шукати в інших регіонах держави і спрямовувати на Донбас, про що свідчить той факт, приміром, що «головне управління трудових ресурсів отримало відповідальне завдання – організувати бригади державних трудових резервів для відбудови і монтажу енергетичних і металургійних підприємств Донбасу, звільнених від німецької окупації. 20 тис.учнів ремісничих училищ і шкіл ФЗН приїхали до Донбасу» [31]. На Донбас їхали «заряджені пропагандою» люди, які, як правило, не мали сімей і житла.

Українці, силоміць переселені у Донбас чи «за комсомольською путівкою», сприяли українізації краю. Утім, влада їх зросійщувала, привівши у рух найрізноманітніші механізми витіснення із широкого вжитку української мови, пильно стежачи не тільки за «буржуазними націоналістами», але й поширюючи навчання російською мовою та культивуючи порядок виготовлення документів, видання газет і журналів, найрізноманітнішої документації також російською.

На кількість і якість людського ресурсу регіону вплинув голод 1946 року. За даними архівів, на 20 червня 1947 року у Сталінській області нараховувалося 120 274 хворих на аліментарну дистрофію, що поставило область на друге (після Вінницької області, де хворіли на дистрофію 159 976 чол.) місце в Україні за цим показником. Кількість померлих від голоду становила 4 384 особи [32]. У наступних роках голод відступив, але випадки голодної смерті в області все ж траплялися.

Подальша (російська) гомогенність регіону забезпечувалася адміністративно: нівельованням національної пам'яті українського населення, створенням системи кар'єрних заохочень для тих, хто оволодів російською мовою тощо, що дало підстави для висновку:

«З повоєнного часу Донбас став свого роду етнічним експериментальним центром СРСР, кузницею етнічної безликісті» [27].

Згідно з переписом населення 1989 року у Донецькій області налічувалося 43,6% росіян. Якщо порівняти динаміку змін людського ресурсу за національною ознакою упродовж 1959–1989 років, то виявимо тенденцію до зменшення українців і збільшення кількості росіян, що відображає нижченаведена таблиця.

Таблиця

Донецька область: національний спектр [14]

<i>Національність</i>	<i>1959 рік</i>	<i>у %</i>	<i>1989 рік</i>	<i>у %</i>
Українці	2368120	55.56	2693432	50.71
Росіяни	1601260	37.57	2316091	43.6
Греки	93188	2.19	83691	1.58
Білоруси	63284	1.48	76935	1.45
Євреї	42501	1.0	28135	0.53
Татари	24519	0.58	25495	0.48
Молдавани	12289	0.29	13332	0.25
Вірмени	-	-	10147	0.19
Болгари	-	-	7217	0.14
Поляки	-	-	6897	0.13
Німці	-	-	6333	0.12
Цигани	-	-	4806	0.09
Азербайджанці	-	-	4316	0.08
Грузини	-	-	3779	0.07
Мордва	-	-	3004	0.06
Всього	4262048	-	5311781	-

Таким чином, у процеси, що відбувалися на території міста Донецька і – ширше – усього регіону, були втягнуті десятки тисяч людей різних національностей. Неспростовною характеристикою

міста був високий ступінь етнічної рухливості (змінності) мешканців. Даних, які б свідчили про переважання чи просто більшість росіян у складі населення міста (регіону) у період з початку ХХ століття до кінця 1940-х років, немає. Російськість – штучна ознака регіону загалом і Донецька зокрема, культивована адміністративними заходами советських адміністраторів й ідеологів у період 1950– кінця 1980 років. Разом з тим, російськість ставала базовою компонентою у процесі соціально-політичної інженерії у напрямку формування ідентичності «советського человека».

«Советськість» залишається і на початку ХХІ століття характерною свідомісною рисою мешканців Донецька, про що дозволяють твердити автохарактеристики донеччан: «На жаль, до цих пір поняття «советський народ» залишається реальністю. У нас є люди, у яких мати – українка, батько – грузин, але за системою цінностей це «советська людина», яка випадає із будь-якої етнічної групи. У нас, у Донбасі, наслідки цього процесу особливо важкі, тому що таких масштабів і тривалості експериментів етнічного знеособлення, як у нас, історія не знала. Переважна більшість населення скептична, повністю українська за почуттям власника, індивідуалізму. Ймовірно, за рівнем індивідуалізму ми навіть більше українці, ніж Західні регіони. Але «советська людина» у нас завжди виграла за соціальними преференціями. І цей перекис ще належить здолати» [27]. «Здолання» ж найчастіше відбувається у край простий спосіб, про що дозволяє твердити інше «визнання» донеччанина: «...Потреба у самоідентифікації у людини природня. І всякий починає замислюватися про себе: а хто ти, братець, такий, чий будеш? Якого роду-племени? Утім, тут і заплутатися нескладно, почавши у генеалогії копатися: й українці любі, на вибір, хоч із Слобожанщини, хоч із Правобережжя, і росіяни, й інші представники «сім'ї народів» экс-СРСР, а то й зовсім заграниця... Ці терзання припиняються рішучо і просто: «Я – донецький!» [33].

Збагнути ж причини і механізми трансформації політичної ідентичності донеччан у напрямі від «советськості» до «я – донецький!» у період уже після 1991 року – завдання для наступних розвідок.

1. Довідник з історії України / За заг. редакцією Підкови І. З., Шуста Р. М. – К.: Генеза, 2002. – С. 209.

2. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. – К., 1990. – Т.І. – 581 с.
3. История города [Официальный сайт городского головы и городского совета г. Донецка]. – http://www.lukyanchenko.donetsk.ua/public_echo.php?id=32
4. Историческая хроника Донбасса. [Офіційний сайт державного архіву Донецької області]. – <http://dn.archives.gov.ua/articles/stat03.htm>
5. PatriciaHerlihy. What Vladimir Putin chooses not to know about Russian history. – <http://www.latimes.com/opinion/op-ed/la-oe-herlihy-russia-ukraine-odessa-20140501-story.html#axzz30rJJ4uE1>
6. Жаров Анатолий. Дело о приеме беглых крестьян на Дону. – <http://infodon.org.ua/uzovka/499>
7. ИльяГонимов. Юзовский завод (Глава из повести «Старая Юзовка». – <http://litmisto.org.ua/?p=10509>
8. Статистико-экономический обзор Екатеринославской губернии за 1987 год. – Екатеринослав, 1898. – С.78.
9. Иващенко А. В. История еврейской общины Донецка. – Донецк: издатель Заславский А. Ю., 2014. – 160 с. – http://donjetsk-jewish.ucoz.ru/istorija_evrejskoj_obshhiny_donecka.pdf
10. Александр Куприн. Юзовский завод. –<http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCsQFjAA&url=http%3A%2F%2Fliv.piramidin.com%2Fbelas%2FKuprin%2Fiuzowskii.htm&ei=LnRKU5SEJYjoywOSuICgAQ&usq=AFQjCNFVy3DhFkIICPILS3oeFrAhca3Vdw&bvm=64542518,d.bGE>
11. Степкин В. П. Труд военнопленных Первой мировой войны на предприятиях Новороссийского Общества. – <http://infodon.org.ua/uzovka/510>
12. Степкин В. П., Гергель В. И. Полная история Донецка. – 2008. – С.121.
13. Федько Алексей. Я Лева ЗадовизДонецка, здрасьте! – <http://infodon.org.ua/uzovka/466>
14. Чорний Сергій. Національний склад населення України в ХХ сторіччі. Довідник. – Київ: ДНВП «Картографія», 2001. – <http://etno.ua/web.org/nsklad/index.html>
15. Шуликина Л. П. Административно-территориальная реформа 1923-1930гг. [Офіційний сайт державного архіву Донецької області]. – <http://dn.archives.gov.ua/articles/stat32.htm>
16. Курас І. Ф., Солдатенко В. Ф. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917 – 1920 рр.). – К., 2001. – С.40.
17. В. Корнилов. Донецко-Криорожская република. Расстрелянная мечта. – Харків: Фоліо, 2011.
18. Жаров А. Юзовский концлагерь. Попытка возвращения из забвения. – <http://infodon.org.ua/uzovka/page/6>
19. Максимчук Т. А. Юзовка: от завода до города [Офіційний сайт державного архіву Донецької області]. – <http://dn.archives.gov.ua/articles/stat24.htm>

20. Валерий Степкин. Феномен Донецка. – http://www.whoiswho.ru/old_site/russian/Curnom/52006/don.htm

21. Максимчук Т. А. И. Сталин, И. Якир – почетные депутаты Сталинского городского совета. [Офіційний сайт державного архіву Донецької області]. – <http://dn.archives.gov.ua/articles/stat36.htm>

22. Шуликина Л. П. 75 лет со дня образования Донецкой области. [Офіційний сайт державного архіву Донецької області]. – <http://dn.archives.gov.ua/articles/stat33.htm>

23. Притыченко Е. В. Донецк – столица шахтерского края. Из истории административно-территориального деления города // Архивная летопись Донбасса. – 2009. – №6. – С.38 – 40.

24. Донецк: Историко-краеведческий очерк / Руков. Авт. кол. С. Ф. Поважный. – 2-е изд., испр. И доп. – Донецк: Донбасс, 1981. – 328 с.

25. Придченко Н. А. Эмигранты. По рассекреченным документам госархива.

[Офіційний сайт державного архіву Донецької області]. – <http://dn.archives.gov.ua/articles/stat31.htm>

26. Максимчук Т. А. Донбасс: три страшных времени. [Офіційний сайт державного архіву Донецької області]. – <http://dn.archives.gov.ua/articles/stat35.htm>

27. Юрий Полидович. «Другие донецкие»: Донбасс, был своего рода этническим экспериментальным центром СССР // Форум наций. – 2009. – Травень. – №5/84. – <http://www.forumn.kiev.ua/2009-05-84/84-07.html>

28. Андрийчук С. Л., Максимчук Т. А. Немецкие лагеря времен Великой Отечественной войны. (К Международному дню освобождения узников фашистских концлагерей) [Офіційний сайт державного архіву Донецької області]. – <http://dn.archives.gov.ua/articles/stat39.htm>

29. Коровина М. В. Освобождение Донбасса: цена победы. [Офіційний сайт державного архіву Донецької області]. – <http://dn.archives.gov.ua/articles/stat44.htm>

30. Максимчук Т. А. Переселение украинцев из Польши в 1944 – 1947 гг. [Офіційний сайт державного архіву Донецької області]. – <http://dn.archives.gov.ua/articles/stat13.htm>

31. Максимчук Т. А. Восстановление Донбасса. [Офіційний сайт державного архіву Донецької області]. – <http://dn.archives.gov.ua/articles/stat42.htm>

32. Заднепровский А. И. Голод 1946 – 1947 гг. по документам госархива Донецкой области. [Офіційний сайт державного архіву Донецької області]. – <http://dn.archives.gov.ua/articles/stat16.htm>

33. Евгений Шибалов. Исповедь донецкого // Зеркало недели. – 2009. – 6 августа. – http://gazeta.zn.ua/POLITICS/ispoved_donetskogo.html